

Tornio - vuosisatojen portti Lappiin ja länteen

Tornion sekä historiallinen että nykypäivän kuva on moni-ilmeinen ja omintakeinen. Kaupungin 375-vuotiset historialliset vaiheet puristuvat vain osin Suomen kaupunkien historian yleisiin kehityslinjoihin. Historian omintakeisuus johtuu

nimenomaan kaupungin mainiosta sijainnista suuren, laajan osan Lappia hallitsevan vesiväylän suulla Pohjanlahden äärimmäisessä perukassa. Oman leimansa toi se, että Tornio oli suurimman osan historiastaan ensin Ruotsin valtakunnan, sitten vuodesta 1809 Suomen pohjoisin kaupunki ja portti Lappiin. Ja aivan keskeinen, Tornion kehitykseen viimeisten parin sadan vuoden aikana vahvasti vaikuttanut tekijä on ollut kaupungin muotoutuminen portiksi länteen Suomen ainoana rajakaupunkina ja suomalaisen ja ruotsalaisen kielen ja kulttuurin kohtaamisvyöhykkeen kaupunkina.

Vilkas kauppapaikka jo keskiajalla

Tornion synnyn edellytys ja sen elämän ja vaurauden lähde oli ympäröivä elinvoimainen jokilaakso, osin myös koko Lappi. Tornionlaaksoon alkoi viimeistään 1000-luvulta lähtien syntyä asutusta, joka vanhimmalta osaltaan oli nähtävästi hämäläistä. Ainakin

Tornionjoen nimi on alkuaan hämäläinen nimi. Siihen sisältyy Kaakkois-Hämeessä tunnettu sana **torio** 'keihäs'. Norjalaisesta näkökulmasta Tornionlaakso oli muinaisen Kvenlandin ydinaluetta, jonka asukkaita olivat kveenit.

Jo ennen kaupungin perustamista 1621 Tornionjokisuulla oli vuosisatoja vilkas kauppapaikka, jonka kautta valtaosa pohjoisen tuotteista, ennen muuta lohi, kapahauki ja turkikset, kulki maailmalle kaukaakin saapuneiden vierasmaalaisten kauppiaiden viemisinä. Kauppapaikan nimi oli jo Tornio eli Pohjantornio, ja seurakunta, joka 1300-luvun alussa perustettiin, sai myös nimen Tornio.

Kiehtovan, ehkä hieman liioittelevankin kuvan Tornion kaupan vilkkaudesta antoi kirjoittamassaan Pohjoisten kansojen historiassa ruotsalainen kirkonmies ja humanistioppinut **Olaus Magnus**, joka vieraili Torniossa 1519. Suurten kauppaittojen runsaus sai hänet puhumaan Torniota jo kaupunkina. Liikepaikan Magnus sanoi sijaitsevan joen suuhaarojen väliin jäävällä "kapealla maakaistaleella".

Kustaa Vaasa nimitti Tornion 1531 kruunun tunnustamaksi lailliseksi kauppapaikaksi. Jo tällöin kauppapaikka, jossa esim. 1554 mainitaan olleen 60 kauppaittaa, sijaitsi mitä ilmeisimmin myöhemmin Tornion kaupungin paikalla Suensaarella. Ainoastaan tämä saari oli jokisuun saarista muodoltaan kapea ja pitkänomainen - se oli sitä 500 vuotta sitten, kun otetaan huomioon maannousu, huomattavasti selvemmin kuin nykyisin.

Kautta aikain on otaksuttu Tornionjokisuun vanhimman kauppapaikan sijainneen kuitenkin Pirikkiön saarella. Tälle ajatukselle ei kuitenkaan löydy perusteluja. Todisteeksi kauppapaikasta on esitetty lähinnä saaren nimeä: nimi **Pirikkiö** johtuisi skandinaavisesta sanasta birk, joka merkitsisi 'kauppaa' tai 'kauppaoikeutta'. Tätä ei voida kuitenkaan todistaa. Sen sijaan voidaan varmistua siitä, että saaren nimi oli alun perinkin suomalainen nimi, joka pohjautuu sanaan **perkkiö** 'uudisraivio'. Kauppaitat lienevät jo keskiajalla ja 1500-luvulla sijainneet Suensaaren lounaisrannalla ja satama saaren edustalla vastapäätä Pirikkiön pohjoiskärjessä ollutta, jo ennen 1300-luvun puoliväliä ensi kerran rakennettua Tornion kirkkoa. Tähän viittaa mm. sekin, että Kaarle-herttua määräsi v. 1603 uudeksi kauppapaikaksi Tornion kirkon seudun, mikä määräys ei kylläkään toteutunut.

Suensaarella oli ennen kaupungin perustamista vajaa kymmenen maatilaa. Saaren nimi johtunee siitä, että yhden, ehkä vanhimman talon asukkaiden sukunimi ja mahdollisesti talonkin nimi oli **Susi**. Se oli mitä ilmeisimmin karjalaista lähtöä oleva henkilönnimi.

Vanhan kauppapaikan sijainnin puolesta nimenomaan Suensaarella puhuu se, että Tornion kaupunki perustettiin Suensaarelle.

Tornio perustetaan Suensaarelle eikä Seittenkarille

Jo Juhana III suunnitteli 1585 Tornionjokisuulle kaupunkia, mutta yritys kariutui maakauppiaiden ja erityisesti pirkkalaisten vastustukseen. Varsinkin sitten Kaarle-herttua pyrki määrätietoisesti siirtämään valtakunnassaan maakaupan kaupunkeihin ja puristamaan myös lapinkaupan valtakunnallisen kaupunkipolitiikan raameihin. Pirkkalaisten lapinkauppaa rajoittamaan tähtääviä määräyksiä saapui toinen toisensa jälkeen pohjoiseen. Pirkkalaiset vastustivat ja koettivat kynsin hampain puolustaa ikimuistoisia oikeuksiaan käydä kauppaa Lapissa mutta kuningas oli lopulta pirkkalaisiakin vahvempi: vuonna 1620 Kaarlen poika, kuningas Kustaa Aadolf antoi käskyn - yhdessä Uumajan, Piitimen ja Luulajan perustamisen kanssa - Tornion kaupungin perustamisesta Seitsenkarin saarelle. Paikkakuntalaiset pitivät kuitenkin sijaintia sopimattomana ja kaupunki jäi rakentamatta. Jos kaupunki perustettiin, se oli peräpohjalaisten mielestä perustettava Suensaarelle.

Tällä kertaa pohjoinen jääräpäisyys veti pitemmän korren: kun Kustaa II Aadolf antoi 12.5. 1621 allekirjoittamansa määräyskirjan Tornion kaupungin perustamisesta, se käskettiin perustaa Suensaarelle. Keskeisimpiä kohtia asiakirjassa oli kaupungin kauppa-alueen määrittely. Tornion porvareiden yksin hallitsema kauppa-alue tuli olemaan jättiläismäinen, laajempi kuin yhdelläkään toisella kaupungilla Ruotsin valtakunnassa. Alue käsitti koko Kainuun- ja Tornionjokilaakson sekä vielä Tornion ja Kemin Lapit eli nykyiset Suomen ja Ruotsin Lapit ja suuren osan Pohjois-Norjankin aluetta.

Vähemmän elintärkeä oli perustamisasiakirjan 3:nnessä pykälässä oleva määräys kaupungin sinetistä: sen aiheeksi annettiin torni sillä perusteella, että kaupungin nimen Tornio, ruot. Tornöö, ajateltiin merkitsevän Tornikaupunkia. Kustaa Aadolf neuvonantajineen ajatteli tietysti, kuten jo Olaus Magnus oli esittänyt, että paikan nimi tulee ruotsin sanasta **torn** 'torni'. Perustamisasiakirjan määräämä sinettiaihe otettiin myöhemmin myös kaupungin vaakunaan - siinä on siis hopeapohjalla komea punainen torni. Periaatteessa se siis perustuu virheelliseen nimitulkintaan, mutta on silti tietysti

täysin historiallisesti perusteltu jo perustamisasiakirjan määräyksen pohjalta. Ja nyttemmin se on tullut yhä perustellummaksi, kun Tornio on saanut komean tornimaisen, kauas näkyvän kaupungintalonsa vaikkei sitä olekaan maalattu punaiseksi.

Perustettua Tornion kaupunkia ei muodostettu omaksi seurakunnaksi vaan se kuului vanhan Tornion seurakunnan, tai jo tuolloin Alatornion seurakunnan yhteyteen. Alatornio ja Ylitornio oli muodostettu omiksi seurakunnikseen 1606. Oman kirkon Tornion kaupunki sai kuitenkin jo 1647. Ensimmäinen kirkko paloi 1682. Sen jälkeen rakennettiin yhä edelleen käytössä oleva kaunis, rakennushistoriallisesti ainutlaatuinen arvokas puukirkko.

Kaupan nousu 1600-luvulla

Kaupunkiin muuttaneet porvarit ryhtyivät käymään aktiivisesti kauppaa laajalla kauppalueellaan. Vaihtamansa lapintuotteet he välittivät Kaupunginlahden satamaan tulleille etelän, ennen muuta Tukholmaan kauppiaille. Kaupunginlahtea voitiin maatumisen takia käyttää satamana vain noin 1600-luvun puoliväliin asti. Isommat laivat jouduttiin sen jälkeen purkamaan ja lastaamaan joko Vuonon rannassa kaupungin länsipuolella tai Seittenkarissa. Matalapohjaisilla haahdilla kyllä päästiin vielä kauan Suensaaren rantaan. Kun kaupunki 1679 paloi ja satama oli käymässä kelvottomaksi, ehdotettiin kaupungin siirtämistä kokonaan toiseen paikkaan, lähinnä Pirkkiöön, mutta hanke ei toteutunut.

Torniolaisten oma kauppapurjehdus oli ennen 1660-lukua vähäistä. Pian porvarit kuitenkin älysivät, että suurimman liikevoiton saivat lähinnä Tukholman porvarit, jotka veivät pohjoisen tavarat etelään. Kauppapurjehdus oli otettava omiin käsiin, jos mieli rikastua. Tämä onnistuikin. 1660-luvulla torniolaisilla oli jo omia laivoja, ja vuoden 1670 tienoilla vieraiden alusten määrä Tornion satamassa oli jo vähemmistönä. Tavaroiden, tärkeimpinä lohen, nahkojen ja voin kuljetus etelään ja suolan ym. tavaroiden tuonti oli saatu omiin käsiin 1600-luvun loppuun mennessä. Myös laivanrakennustaito opittiin - kaikki laivat olivat tuolloin oman pitäjän mestareiden rakentamia.

Tämän kehityksen myötä Tornion kauppa ja kaupunki nousivat 1700-luvun alkuun mennessä sievoiseen kukoistukseen. Kauppapurjehduksen pääkohde oli Tukholma, mutta myös Baltian satamissa käytiin. Kautta 1600-luvun kulki Torniossa runsaasti myös

karjalaisia kauppiaita - toiminta oli vanhan syvälle keskiajalle palautuvan karjalaiskaupan jatkoa. Vierailut olivat torniolaisille mieluisia, sillä karjalaisilta saatiin Lapin kaupan kannalta tärkeää sarkaa ja hurstia halvalla.

1700-luvun alkuun tultaessa Tornion porvaristo oli jo läpensä kaupunkilaistunut. Se hallitsi syvällisesti ajan liike-elämän kiemurat. Tornion ja Kainuun pitäjien talonpojat uskoituivat kauppaongelmissaan yhä enemmän heille ja laitton maakauppa väheni, joskaan ei tyystin loppunut. Kaupassa lappalaisten kanssa oli omat pitkistä matkoista johtuvat vaikeutensa, mutta kun markkinat olivat yksin myyjän markkinat ja Tornion porvareilla oli kauppaan monopoli, se kannatti erinomaisesti. Porvaristo vaurastui, joskin varallisuuserot olivat huomattavat. Vauraimmat porvarit pystyivät omaisuudellaan harjoittamaan monipuolista sijoitustoimintaa ja harrastamaan myös viinin iloja ja muuta turhamaisuutta. Se miellytti myös kaupungissa vierailleita ulkomaalaisia, jotka kuvailivat Tornion seuraelämän eloisuutta matkakirjoissaan. Mutta kaupungissa asui myös hyvin köyhää väestöä. Kuitenkin vain harvat kärsivät esim. 1690-luvun suurina nälkävuosina Torniossa nälästä.

Isoviha iskee

Vuonna 1700 alkaneen suuren Pohjan sodan aiheuttamat raskaat verot, väenotot ja kuljetusrasitus alkoivat jo sodan alkuvuosina jyräyttää Tornion kaupan edellytyksiä. Itärajan sulkeminen lopetti tärkeän karjalaiskaupan. Torniolaiset joutuivat luopumaan Kemin Lapin kaupasta, ja myös talonpoikien ja porvareiden väliset kauppasuhteet kärsivät. Kauppapurjehdus riutui jatkuvasti miehistön ja laivojen luovutuksista. V. 1710 levisi ruttokin kaupunkiin.

Vuoteen 1713 mennessä, jo ennen varsinaista Isoavihaa, Tornio oli vajonnut köyhäksi, keskenään riitelevien porvareiden kaupungiksi; kukoistava kauppa ja kauppapolitiikka olivat hajoamassa ja kaupunkielinkeinoissa oltiin palaamassa 50 vuoden takaisiin olosuhteisiin. Pian alkoi ahdistaa myös Suomeen tunkeutuneen vihollisen uhka. Porvareita pakeni Ruotsiin, ja jo ennen venäläisten tuloa kaupunki paloi 1714. Taistelujen jälkeen venäläiset tunkeutuivat 1715 kaupunkiin, polttivat ja ryöstivät sen. Poikkeustilaa kesti vuoteen 1717. Sodan loppuajan vuoteen 1721 Tornio sai olla suhteellisen rauhassa.

Uuteen nousuun

Kaupungin tuhouduttua ja kaupan lamaannuttua oli Torniossa jopa jokapäiväisen leivän saanti vaikeaa. Kaupan rinnalla harjoitetut maanviljely, karjanhoito ja kalastus toipuivat kauppaa nopeammin. Jälleenrakennustyön tuloksena uusi rakennuskanta oli pääosin kunnossa vuoteen 1735 mennessä. Kauppakin virkistyi lopulta ihmeen nopesti. Porvarien kauppa Lapissa, kauppa talonpoikien kanssa ja kauppapurjehdus Tukholmaan omilla laivoilla olivat vilkkaassa käynnissä jo 1720-luvulta lähtien. Myös karjalaiskauppa jatkui 1700-luvulla entiseen tapaan. Satama oli Purralahdessa, n. 7 km kaupungista länteen. Varallisuussuhteet ja sodan aiheuttamat omaisuustappiot korjaantuivat jo 1700-luvun puoliväliin tultaessa.

Maaherra **G. Gyllengrip** yritti kuitenkin 1736 rajoittaa kauppaa käyvien porvareiden määrän 34:ksi, mutta torniolaiset osoittivat jälleen huomattavaa omapäisyyttä eivätkä hyväksyneet kaupalleen rajoituksia. Jatkuvasti harjoittikin 40 - 60 torniolaista tuottavaa vientikauppaa lähinnä Tukholman kanssa. Viennin arvo pysytteli liki kaksinkertaisena tuonnin arvoon nähden. Kehitys johti kyllä ajan oloon luonnollista tietä siihen, että pienyrittäjät karsiutuivat ja kauppa kasaantui yhä harvempien ja varakkaampien käsiin.

Lapin kaupassa torniolaiset sen sijaan kärsivät ensinnäkin siksi, että markkinapaikoille alettiin perustaa pysyviä kauppajoja, ja toiseksi siksi, että Tanska-Norja ja Ruotsi-Suomi jakoivat v. 1751 Lapin yhteismaat Strömstadin rajasopimuksella, jolloin Norjaan liitettiin iso alue Tornion vanhaa kauppa-alueita. Torniolaiset saivat käydä ja kävivätkin kauppamatkoilla Jäämerellä asti, mutta menettivät jatkuvasti kauppaosuuksiaan norjalaisille. V. 1757 Lappi jaettiin Tornion porvareiden kesken kauppa-alueisiin; tietyn alueen saaneiden porvareiden oli alueella pidettävä pysyvää kauppaa.

Kauppan kokonaiskehitys oli kuitenkin nouseva, nimenomaan tuottoisan vientikaupan ansiosta. Mm. pikkuvihan aikana 1741 ei vihollinen vallannut Torniota. Kun Pohjanmaan rannikkokaupunkien kauppa kärsi miehityksestä, Tornion kauppa koki äkillisen nousun.

Väkiluvultaan Tornio pysyi pikkukaupunkina. Koko 1600-luvun väkiluku oli alle 600 henkeä, ja 1700-luvulla 700 hengen raja ylitettiin vain muutaman kerran. 1800-luvullakin oli

väkiluku pitkään alle 700 henkeä, tuhannen asukkaan raja ylitettiin vasta 1880. Tämän jälkeen väenkasvu nopeutui, 2000 asukkaan raja rikkoutui 1920-luvun alkuun mennessä.

Kaupungin siirtohankkeet

Tornion satamakysymys pysyi 1700-luvulla vaikeana ongelmana. Purralahtikin mataloitui ja toisaalta se oli hankalan kaukana. Vuonna 1751 ryhdyttiin anomaan kaupungin siirtämistä rannikolle Nikkalaan, jossa oli hyvä satama. Ennen päätöstä suuri osa Torniota tuhoutui dramaattisesti tulipalossa 1762. Palo kiihdytti keskustelua kaupungin siirtämisestä.

Siitä oltiinkin yksimielisiä, mutta kysymyksestä, mihin kaupunki pystytettäisiin uudelleen, oltiin monta mieltä: osa asukkaista oli Nikkalan kannalla, osa Pirkkiön, ehdottipa joku Kemin Veitsiluotoakin. Maaherran sovituksella päädyttiin lopulta siihen, että Röyttä oli hyvä satamapaikka ja Pirkkiö sopiva paikka kaupungille.

Mutta kun kamarikollegion virallinen päätös siirtämisestä viipyi, kaupunkilaiset eivät jaksaneet pysyä yksimielisinä. Vanhaan kaupungin paikkaan Suensaareen kiintyneiden määrä alkoi kasvaa, ja niin kävi, että 1767 kamarikollegio suostui Tornion pysyttämiseen entisellä paikallaan.

Tärkeää oli kuitenkin se, että Röyttän saarelta saatiin hyvä satama, siihen oli kaupungista suhteellisen helppo ja lyhyt kulku. Satama oli valmis vuonna 1766.

Tornion kukoistus 1700-luvun lopulla

Uusi vaihe Tornion kaupassa alkoi vuoden 1766 jälkeen. Pohjanlahden kaupungit saivat tuolloin tapulioikeudet - mahdollisuuden omaan Ruotsin ulkopuolelle suuntautuvaan ulkomaanpurjehdukseen. Tornion porvariensa suora ulkomaanpurjehdus ei kehittynyt kovin merkittäväksi, mutta uusissa kaupallisissa oloissa myös kotimainen purjehdus vilkastui, ja siihen torniolaiset osallistuivat. Vuoden 1800 tienoilla oli Tornion satamassa vilkkaampaa kuin milloinkaan ennen.

Liike-elämän loistokauden perimmäisenä taustana olivat hyvät ulkomaiset suhdanteet; suuret sodat Euroopassa ja Amerikassa nostivat mm. tervan ja puutavaran kysynnän huippuunsa. Torniossakin ne alkoivat syrjäyttää turkiksia, sen sijaan kala ja voi säilyivät merkittävinä vientitavaroina.

Mutta ennen muuta torniolaiset rikastuivat laivojen rakentamisella ja myymisellä. Porvarit rakennuttivat myyntiin 1800-luvun alkuun tultaessa kymmeniä aluksia, joukossa suuriakin, jotka myytiin joko omaan maahan tai ulkomaille, runsaasti mm. englantilaisille. Monet ulkomaiset ostajat oleilivat Torniossa jopa talvikausia, mikä toi uutta väriä kaupunkielämään.

Porvariensa varallisuus kasvoi 1800-luvun alkuun tultaessa tavattomasti. Asukasta kohden laskettuna Tornio sijoittui varallisuudeltaan varsin hyvin valtakunnan kaupunkien joukossa. Mutta todella rikkaita olivat vain muutamat; viisi rikkainta omisti vuonna 1800 noin 60 % kaupungin arvioidusta omaisuudesta. Rikkain oli kauppias **Erik Bergman**, jonka omaisuus arvioitiin liki 35.000 riikintaalariksi. Kaikissa Suomen kaupungeissa oli tuolloin vain 14 muuta henkilöä, jolla oli omaisuutta yli 20.000 riksiä.

Tämä aika 1700-luvun lopulla oli myös sivistysharrastusten kannalta merkittävän toiminnan aikaa. Mainittakoon vain, että Tornion ala-alkeskoulusta lähti 1783 - 1800 16 nuorta miestä opiskelemaan suoraan Uppsalan yliopistoon. Joukossa oli **Jöns Svanberg**, josta tuli sittemmin saman yliopiston matematiikan professori ja tunnettu tiedemies.

Eroon Ruotsista

Kansainvälisten suhdanteiden heikkeneminen sai Tornion kaupan laskuun jo heti vuoden 1800 jälkeen. Laivojen rakentaminen laantui vähitellen. Sotatoimien alkaminen 1808 Venäjän kanssa häiritsi kauppaa pahoin, vaikkei Torniota Suomen sodassa hävitetty. Tornioista tuli maaliskuusta 1809 alkaen yli vuosisadaksi tärkeä venäläinen varuskuntakaupunki, mikä toi oman värinsä kaupunkikuvaan.

Vakavat seuraukset Tornion kaupalle ja elämälle oli Haminan rauhanteolla syyskuussa 1809. Venäläisten vaadittua rajalinjaa Kainuunjoelle, ruotsalaisten Kemijoelle päädyttiin

kompromissiin: keisari Aleksanteri I veti henkilökohtaisesti rajalinjan Tornionjokeen. Rajan tuli kulkea pitkin joen syvintä uoma. Vaikka Tornion sijaintisaari, Suensaari, oli jo tällöin itse asiassa joen länsirantaan maaton niemi, Aleksanteri määräsi sen kuulumaan Suomeen. Ilmeisesti Aleksanteri tajusi, mikä merkitys rajakaupungin omistamisella oli sekä kauppa- että sotilaspoliittisesti. Saattaa olla, että myös Tornion maine - sehän oli matkailijoiden ja matkakirjojen ansiosta Suomen ehkä tunnetuin kaupunki eurooppalaisittain - sai Aleksanterin haluamaan tämän kaupungin valtakuntaansa.

Tornion kauppaan vaikutti tuhoisasti se, että kaupunki menetti rajan vedon johdosta tiheimmin asutetun ja varakkaimman osan vanhaa Lapin kauppaa-alueaan. Lisäksi kauppayhteydet Ruotsiin katkesivat. Tornion asema "Lapin porttina" kaupallisessa mielessä alkoi olla historiaa, mutta rajakaupunkina siitä tuli Suomen portti länteen. Omaisuuden keskittyminen muutamille porvareille taas johti suureen köyhtymiseen siksi, että monet varakkaat porvarit muuttivat Ruotsin puolelle ja tällöin myös valtaosa Tornioon kertyneestä pääomasta jätti kaupungin. Kaupunkilaiset menettivät myös suuren osan maitaan ja metsiään ja myös laivanrakennuspaikkansa. Vireästä laivanrakennus- ja kauppakaupungista tuli nyt vuosikymmeniksi hiljainen kituva maalaiskaupunki.

Krimin sodan (1854-56) hyvät vuodet

Tornion liike-elämä tosin jatkui 1800-luvun ensi puoliskolla entisiä ratoja, mutta volyymiltaan ja ennen muuta kannattavuudeltaan heikentyneenä. Kauppa suuntautui lähinnä Tukholmaan, joskin vähin erin suhteita luotiin myös Etelä-Suomeen ja Pietariin. Nimenomaan viljaa alettiin Tornioon tuoda Pietarista; suurin osa pohjoisimman Suomen tarvitsemasta viljasta tuotiin Tornion kautta. 1840-luvun alussa tapahtui kaupan vireydessä selvä lasku, mikä suurelta osin johtui Haaparannan muuttumisesta 1842 täysillä oikeuksilla varustetuksi kaupungiksi.

Vuosina 1854 alkaneen Venäjän käymän itämaisen sodan kaupalliset suhdanteet, taustana Venäjän huolto, tekivät Tornion tärkeäksi liikepaikaksi. Ensimmäkin Tornio suoriutui sotatoimista onnellisemmin kuin Oulu ja muut Pohjanlahden rannikkokaupungit, joissa vähintäänkin satamat tuhouttiin. Englantilaisen laivaston tultua Röyhtään Tornion porvarit veivät laivansa puolueettomaan Haaparantaan, toimittivat venäläiset sotilaat pois

kaupungista ja kestitsivät saapuneita englantilaisia siinä määrin, että näiden sotainen mieliala lauhtui.

Tornion kautta kulkenut kauppa moninkertaistui sotavuosina. Kauppa kulki nimenomaan maitse, sillä Englannin ja Ranskan sotalaivat olivat uhkana Pohjanlahdella; siitä huolimatta myös purjehdus vilkastui. Rahdinajoa Tornioista Pietariin ja Etelä-Suomeen oli niin paljon kuin ehdittiin ajaa, ja rahtimaksut olivat korkeat. Kauppa vaurastutti Torniota ja vilkastutti liike-elämää. Nyt oli Tornioella ensimmäisen kerran hyötyä rajakaupungin ominaisuudestaan.

Krimin sodan jälkeen ohjautui Tornion kauppa pysyvämminkin entiseen nähden monivertaisin määrin eteläiseen Suomeen ja Venäjälle. Nyt alettiin Suomessakin yhä selvemmin tiedostaa, että Tornio ei ollutkaan enää Suomelle vieras Ruotsin Länsipohjan kaupunki, vaan Suomeen kuuluva tärkeä kaupunki.

Sodan jälkeenkin Tornion kauppa jatkui varsin virkeänä. Erityisesti sahojen rakentaminen (mm. Röyttän saha) ja puutavaran vienti oli ja pysyi kaupan runkona. Sen sijaan pohjoisen tuontikauppa, mm. viljan tuonti, alkoi suuntautua lähes yksinomaan Kemin Ajoksen satamaan, varsinkin kun se saatiin radalla yhdistetyksi v. 1909 Rovaniemelle avattuun Pohjanmaan rataan. Kemin kaupungin perustaminen 1869 alkoi merkittävästi näivettää Tornion asemaa pohjoisen kaupan porttina.

Mutta erityisesti 1870-luvulta lähtien elinkeinot Torniossa vilkastuivat, pankkeja ja liikkeitä perustettiin, vuonna 1873 mm. panimo ja virvoitusjuomatehdas Lapin Kulta, joka yhä on Lapin läänin vanhin yritys. Vuosina 1873-74 rakennettiin Hallituskadulle arkkitehti Luchowin suunnittelema komea raatihuone.

Vuosina 1886-87 rakennettiin Tornion ja Haaparannan välille 700 metriä pitkä puinen, ns. Handolinin silta. Se korvattiin 1929 valmistuneella pengersillalla joka mahdollisti paremmin myös autoliikenteen. Rautatie Tornioon saatiin 1903 ja satamarata Röyttään 1928.

Jälleen tuo sota kulta-ajan

Ensimmäisen maailmansodan aikana, vuosina 1914 - 1916 koitti Torniolle jälleen ennennäkemättömän vilkkaan liiketoiminnan aika. Heti sodan alussa sulkeutuivat Venäjän tavanomaiset ulkomaankaupan reitit, Itämeri ja Mustameri. Kun Venäjän sotatalous oli ratkaisevasti tuonnin varassa, kaupan oli etsiydyttävä vaihtoehtoisille, joskin vaivalloisimmille reiteille.

Tavaraa alettiin nyt kuljettaa myös Ruotsin ja Norjan kautta Suomeen ja edelleen Venäjälle. Myös Venäjän vientikauppa kulki osin samaa reittiä. Ja tämä liikenne kävi suurelta osin Tornion kautta - sinnehän oli jo rautatie - mullistaen liikenneolot täysin. Paitsi Venäjän huollon kannalta Tornio oli sotavuosina myös Suomen ulkomaankaupan tärkeä kauttakulkupaikka.

Vaikka kysymys oli pääosin kauttakulkuliikenteestä, se jätti Tornioon rahaa monin tavoin, ja siinä ohessa myös Tornion oma kauppa koki menestyksen. Etelä-Suomen kaupungeista siirtyivät kaikki tärkeimmät välitysliikkeet Tornioon hoitamaan tavarantoimitusta Tornion ja Haaparannan välillä. Torniossa syntyi myös suuri joukko uusia välitysliikkeitä, joille riitti työtä rajattomasti. Välitysliikkeet palkkasivat käyttöönsä kaikki saatavissa olevat hevoset; rahtimaksut olivat ruhtinaalliset. Suurin välitysliikkeistä, Karl Boström, järjesti vilkkaan hevosrahtiliikenteen Kilpisjärven kautta Jyykeänpohjaan Norjaan. Huippuvuosi tässä katkeamattomassa tavaravirrassa oli vuosi 1916, vallankumousvuonna 1917 liikenne Venäjälle tyrehtyi. Mutta kevättalvena 1918 Tornio oli vielä kauppaportti valkoiseen Suomeen.

Suuri apu tavaraliikenteessä olisi ollut Tornion ja Haaparannan välinen rautatie, mutta se valmistui vasta 1919. Tällä oli kuitenkin jatkossa suuri merkitys. Vienti Tornion kautta Ruotsiin ja Skandinavian kautta muihinkin maihin tuli olemaan jatkuvasti huomattavan laajaa ja myös tuontikauppa alkoi käyttää rautatietä hyväkseen. Sen sijaan satamaliikenteessä ei Røyttä pystynyt kilpailemaan Kemin Ajoksen kanssa, joka esim. 1920-luvun alussa oli Ouluakin merkittävämpi vientisatama.

Ensimmäisen maailmansodan liikkeeseen kuului myös jääkäriliike. Tornio oli sen kaikkein tärkeimpiä etappipaikkoja. Tornion kautta kulki myös joukoittain pakolaisia ja Muurmannilta

karanneita Saksan armeijan sotavankeja. Torniossa sotaikäyvät valtiot vaihtoivat vankeja ja haavoittuneita.

1900-luvun rajakaupunki

Vaikka Torniollla ei I maailmansodan jälkeen ollutkaan kovin keskeistä valtakunnallista merkitystä ulkomaankaupassa, oli se lännestä tulevan ja länteen suuntautuneen liikenteen vilkkain solmupaikka. Mm. maailmansotien välisenä aikana rakennettiin uusia siltoja, mm. ns. Hannulan silta mantereeseen ja Suensaaren väliin. Sen jälkeen on liikenneoloja jatkuvasti kohennettu paisuneen autoliikenteen tarpeisiin. Kauttakulkuliikenne - Torniohan on vilkkain Ruotsin ja Suomen välinen rajanylityspaikka - on jättänyt Tornioon myös rahaa, vaikkei Tornio olekaan jaksanut nousta varsinaiseksi turistikeskukseksi.

II maailmansodan loppuvaiheet sivusivat dramaattisesti Torniota. Poliittisista syistä jouduttiin sotaan aseveljeä Saksaa vastaan. Tämän sodan suurin operaatio oli suomalaisten maihinnousu Rörtään 1.10.1944. Sotatoimet eivät merkittävästi ulottuneet Tornion kaupunkiin mutta kaupungin itäpuolella Alatorniolla käytiin sodan kuumimmat ja verisimmät taistelut.

Tornion sotien jälkeinen kehitys on ollut voimakasta eteenpäinmenoa - sitä osoittaa jo väkiluvun kolmikertaistuminen. Tornio oli vielä vuoden 1973 alussa 8000 asukkaan pikkukaupunki. Kun tuon vuoden alussa toteutettiin kuntaliitos liittämällä Alatornio (8700 as.) ja Karunki (2200 as.) Tornioon, väkiluku lähenteli jo 20.000 henkeä. Mutta väkiluku kasvoi myös oman luonnollisen kehityksen ja muuttoliikkeen ansiosta, niin että se on nykyisin noin 23500 henkeä.

Oma lukunsa on salakuljetustalous, "joppaaminen", jonka ansiosta monet ovat rikastuneet, jopa luoneet omaisuuksia 1800-luvulta lähtien. Viime sotien säännöstelytalous merkitsi salakuljettajille kulta-aikaa aina 1950-luvun alkuun, jolloin kahvin säännöstely vasta päättyi.

Mutta myös laillisessa kaupassa on Torniolle ja torniolaisille rajakaupungin asemasta ollut etupäässä hyötyä. Tornio on voinut usein hyötyä ruotsalaisesta ostovoimasta, muistissa

on vuoden 1967 devalvaatiota seurannut ostoryntäys Tornioon, joka ylipäättään elvytti kaupungin elämää. Rajakauppa on kuitenkin herkästi kiinni yleisessä valtakunnallisessa hintakehityksessä, ja se ei taas esim. 1970-luvun kuluessa ollut Tornion kannalta kovin edullinen. Epäedullinen hintakehitys, kohonneet verotus ja asumiskustannukset Suomessa ohjasivat 70-luvulla ihmisiä muuttamaan asumaan Haaparantaan, josta vain käydään töissä Torniossa. Tämä liike on viime vuosikymmeninä tasaantunut, sitä on kumpaankin suuntaan. 1980-luvulta lähtien hintakehitys oli Torniolle parempi mutta 1990-luvun alun devalvaatiot käänsivät jälleen kaupan suuntaa. Suomen ja Ruotsin liittyttyä vuoden 1995 alusta Euroopan Unioniin liikemiespiirit julistivat Haaparannan - Tornion ensimmäiseksi Eurocityksi - tarkoituksena markkinoida raja-alueen etuja yritystoiminnalle.

1980-luvun jälkipuolelta on kaupan rakennemuutos vaikuttanut Torniossakin merkittävästi. Vanhoja tuttuja tavarataloja on lopettanut (Centrum, Sokos), uusia on tullut tilalle, kuten ostos- ja ravintolakeskus Greenline Welcome-Center rajanpintaan. Tornion kaupalliseen kehitykseen on voimakkaasti vaikuttanut Haaparanta kauppoinen ja torniolaisten kaupankäynti siellä. Viimeisintä kehitystä Torniossa edustavat Green Zone Golf Center 1990 (Haaparanta-Tornio) ja kylpylätyyppinen uimahalli vuodelta 1992.

Rajakaupungin asema etuineen ja kaupankäynti eivät yksin ole riittäneet kaupungin kehittymisen perustaksi, siihen on tarvittu nimenomaan voimakasta teollistamista viime vuosikymmenien aikana. Huomattava on tietysti sekin, että myös maataloudesta tuli alueliitosten myötä tärkeä elinkeino Torniolle: vajaa 10 % väestöstä saa elantonsa maa- ja metsäteollisuudesta. Noin 40 % saa elantonsa teollisuudesta ja 50 % palveluelinkeinoista.

Sotien jälkeisen aluepolitiikan ansiosta Tornio sai 1950-luvulla merkittävästi tekstiiliteollisuutta. Seuraavaksi saatiin metalliteollisuutta. Outokummun ferrokromitehdas aloitti Röyttässä 1968, ja 1976 samalle alueelle valmistui jaloterästehdas. Outokummun terästeollisuus on työllistänyt noin 1200 työntekijällä toiseksi eniten torniolaisia kaupungin jälkeen. Tämän raskaan metalliteollisuuden lisäksi Torniossa on useita konepajoja.

Nykyisin Oy Hartwall Ab:n omistama Lapin Kulta edustaa kaupungin vanhinta teollisuutta (per. 1873), sen jälkeen, kun pitkään vanhin teollisuuslaitos, Röyttän Saha, lopetti 1980-luvun puolivälissä. Myös tekstiiliteollisuudella on ollut vaikeuksia, työpaikkojen määrä on

pudonnut yli 1000:sta noin 200:aan. Teollisuutta edustaa vahvimmin Pohjoismaiden Sukkatehdas Oy Pirkkiössä.

Tornion kehitykselle antaa oman leimansa vahva yhteistyö Haaparannan kanssa miltei kaikilla talouden, hallinnon ja kulttuurin aloilla. Vuonna 1987 perustettiin kuntien välinen yhteistyöelin, Provincia Bothniensis. Vuonna 1993 organisoitiin uudelleen Tornionlaakson Neuvosto - Tornedalsrådet.

Tornio on ollut vanhastaan vahva koulukaupunki pedagogioineen (vuodelta 1630), lukioineen ja seminaareineen (1921 - 1970). Yhtä toimiva, toiminnoiltaan ja toimitiloiltaan uudistunut Peräpohjolan Opisto perustettiin jo 1901. Torniossa on nykyisinkin kaksi lukiota (Suensaari ja Pudas). Muita kaupungissa toimivia oppilaitoksia ovat Tornion liiketalouden ja tietotekniikan instituutti, Länsi-Lapin ammattioppilaitos (kuvassa), Länsi-Lapin ammatillinen aikuiskoulutuskeskus ja Tornion kansalaisopisto.

Tornio on saanut mainetta myös kulttuurikaupunkina. Huomattavin saavutus on Aineen Taidemuseo rikkaine ja monipuolisine kokoelmineen, näyttelyineen ja muine toimintoineen.

"Lapin portti"

Tornion asema "Lapin porttina" perustui ennen muuta siihen, että Lapin kauppa vuosisatoja ohjautui sinne ja sen kautta maailman turuille. Mutta maine "Lapin porttina" perustui ulkolaisessa tietoisuudessa vielä pitempään, oikeastaan läpi 1800-luvunkin, kaupungin asemaan ensin Ruotsin ja sitten Suomen pohjoisimpana kaupunkina. Tätä asemaansa Tornio menetti kuluvalla vuosisadalla nimenomaan Rovaniemelle. Mutta Tornion maine on vanhin ja vahvin.

1500-luvulta 1800-luvulle Tornio kytkeytyi tiukasti ulkomaisissa sivistyneistöpiireissä esiintyneeseen Lappiin ja lappalaisiin liittyvään eksotiikkaan - Tornio oli äärimmäinen länsimaisen sivistyksen vain jossain määrin "turmelema" paikka, jonka takana alkoi salaperäinen hämyisä luonnonihmisten, porojen ja noitien Lappi.

Uteliaat ulkomaalaiset tulivat ensin Tornioon ja kulkivat edelleen ylös Tornionjokea Lappiin. Venekulku Tornionjoella elähdytti. Kun monet matkalaiset julkaisivat eurooppalaisilla sivistyskielillä matkastaan matkakirjan, oli Tornio niissä keskeisesti esillä. Nimenomaan matkakuvauksissa tuodaan elävästi esiin se muutos, joka oli havaittavissa ihmisten luonteessa, elintavoissa, ulkonäössä, kielessä, elinkeinoissa ynnä muussa siirryttäessä ruotsinkieliseltä alueelta Tornioon ja sen ympäristöön. Toisaalta torniolaista kaupunkikulttuuria verrattiin mielenkiinnolla ruotsalaisiin ja länsieurooppalaisiin kaupunkeihin.

Lapinromantiikan ohella toinen varhainen matkailuvaltti, joka piti Tornion mainetta yllä Euroopassa, oli kesäyön valoisuus ja auringon laskeutumattomuus. Sitä tultiin katsomaan ja sitä kuvattiin eloisesti matkakuvauksissa 1600-luvun lopulta lähtien, kun kuningas Kaarle XI oli omalla matkallaan tehnyt yöttömän yön tunnetuksi.

Tornionjoki on yhä vapaa, luonnontilainen joki. Se on vanhin ja yhä käyttökelpoinen kulkuväylä Lappiin. Tätä vanhaa mainetta olisi Torniossa ehkä jälleen aika ja syy ryhtyä muistelemaan, ja herättelemään ja elättelemään siihen liittyvää toimintaa uudessa Euroopassa.